

АРХІВНІ ФОЛЬКЛОРНО-ЕТНОГРАФІЧНІ ДОКУМЕНТИ – ВАЖЛИВЕ ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ЕТНІЧНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНЦІВ

Валентина Борисенко

ARCHIVAL FOLKLORE-ETHNOGRAPHIC DOCUMENTS AS AN IMPORTANT SOURCE FOR STUDY OF THE UKRAINIANS ETHNIC HISTORY

Valentyna Borysenko

The article is aimed at the description of unique materials in folklore, ethnography and art studies. They are included into the List of National Acquirement of Ukraine and preserved at the funds of the National Academy of Sciences of Ukraine M. Rylskyi Institute for Art Studies, Folkloristics and Ethnology (thereafter – Archives of the Institute). Basing on the principles of historical method and objectivity, general scientific approaches are used, namely analysis and synthesis (during the work with sources and literature), the method of reconstruction and others. A wide publishing activities of the scholars in the use of archival materials for the accomplishment of state planned scientific tasks, the development of the studies in local history and tourism are described for the first time. The processes of interest in local cultures, search for own identity have been increased in the world of globalization. These facts excite the eminent interest in the study of spirituality, preservation of historical memory. The processes, caused by the search for own roots by the population, that has sustained enforced resettlement from the flooded villages in the 1960s, are analyzed for the first time. They are connected with the Decree of the Council of Ministers of the Ukrainian SSR «On the Measures concerning the Resettlement of the Population and Transportation of the Premises and Buildings to New Places in the connection with the Erection of Kaniv Hydroelectric Power Plant». It is only one of six storage reservoirs, which has engulfed over 20 villages. An issue of the improvement of conditions for the preservation and publication of the materials, which have over-significant importance in the system of national culture, is considered. The material, collected purposefully by the scientists and correspondents of the Ethnographic Commission of All-Ukrainian Academy of Sciences according to the specialized programs in the 1920s–1930s, is inestimable and significant for the study of everyday culture. Attention is paid to the use of the manuscript heritage (Archives of the Institute) as the main source in numerous scientific works by the scholars of Ukraine and other countries. The necessity of improvement of publishing point of the archival materials with the aim of preservation and popularization of spiritual values for the integration of Ukrainian civil society and preservation of historical memory is emphasized.

Keywords: manuscripts, audio-recordings, identity, culture, local history, historical memory.

Потенціал розвитку галузі досліджень полягає в дедалі більшому зацікавленні етнічними культурами з метою збереження духовних цінностей та інтеграції українського суспільства. Значення архівних документів як джерела зростає. Рукописи, фотознімки, фонозаписи Архівних наукових фондів рукописів та фонозаписів ІМФЕ ім. М. Т. Рильського (АНФРФ ІМФЕ) дедалі частіше використовуються не лише під час написання дисертацій, монографій, статей, але й при створенні всеукраїнських та міжнародних виставок, у фільмах, виставах, при створенні музеїв, у пошуках родоvodu та власної ідентичності.

Архівні матеріали активно формувалися ще в другій половині ХІХ ст., коли в Києві було створено Південно-Західний відділ Російського географічного товариства (1873–1876). Завдяки вченим, які ввійшли до Південно-Західного відділу, таким як В. Антонович, П. Чубинський, Ф. Вовк, М. Драгоманов, О. Русов, П. Житецький, М. Лисенко, О. Пчілка та ін., у цьому Товаристві напрацьовувалася методика збору фольклорно-етнографічного матеріалу, здійснювалося узагальнення матеріалу на засадах модерних західноєвропейських методології і методики. У зв'язку із закриттям Відділу (1876) та репресіями щодо його учасників, центр українознавчих студій і збір матеріалу розвивається у Львові у створеному осередку (1892) – Науковому това-

ристві імені Шевченка. При ньому було організовано й великий архів зібраних матеріалів. Більша їх частина також тепер зберігається в АНФРФ ІМФЕ та активно використовується вченими. Утім, основне впорядкування архівної спадщини з національної культури відбувалося після створення Української академії наук (1918). У 1920–1925 роках було створено основні наукові етнографічні осередки в системі Всеукраїнської академії наук (ВУАН). Архіви збиралися найбільше біля такого потужного осередку, як Етнографічна комісія ВУАН (1921–1933). Відомості про формування архівної спадщини добре відображені в Бюлетені Етнографічної комісії ВУАН (Бюлетень 1926–1930, № 1–16). Понад десять тисяч кореспондентів наприкінці 1920-х років співпрацювали з Етнографічною комісією та надсилали до неї свої матеріали. Поступово утворився золотий фонд фольклорно-етнографічних матеріалів, що обчислюється тисячами архівних аркушів, які зберігаються в архіві. Про розвиток етнографії та архівну діяльність свого часу писали такі корифеї науки, як Кость Гуслистый (Гуслистый 1967) та Григорій Стельмах (Стельмах, 1958). За радянських часів тема про діяльність етнографічних центрів була суворо табуйована. Лише у 1970-х роках з'явилися згадки про архівне надбання в окремих публікаціях, зокрема в праці Івана Березовського «Українська радянська фольклористика» (Березовський 1968), у статтях Степана Музиченка «Біля витоків української радянської етнографії (Діяльність Етнографічної Комісії ВУАН)»; «До 50-річчя заснування Етнографічної Комісії ВУАН» та ін. Про накопичення архівного матеріалу та тогочасні спроби його публікації свідчить видання «Первісне громадянство», яким опікувалася Катерина Грушевська (Матяш 1996).

Певним взірцем для розкриття теми є історія створення архівів-музеїв серед української діаспори в Канаді. У 1982 році вийшла праця Г. А. Йопика (Йопик 1982), у якій розкрито ентузіазм у створенні бази даних історичної пам'яті перших поселенців і їхню адаптацію до нелегких умов праці на початку освоєння чужого простору.

Архів ІМФЕ під час війни перебував в евакуації в м. Уфі (Башкирія), де українські письменники, мистецтвознавці продовжували роботу зі збирання документів про українських переселенців XIX ст. до Башкирії. Під час перевезення на Схід вагони попадали під бомби, окремі коробки з документами були пошкоджені, і вже після визволення Києва архіви розбиралися за допомогою співробітників гуманітарних інститутів Академії наук.

Утворений у 1941–1944 роках Інститут народної творчості і мистецтв в Уфі дбав про поповнення архівних фондів. Його спадкоємцем став Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології (назва уточнена в 1990-х роках). Заклад почав опікуватися архівною спадщиною і поповнювати архів новими документами. Першим науковим відділом цього Інституту в 1944 році був відділ рукописних фондів. До титанічної праці співробітників відділу з розбору притрушених землею коробок долучилася робота з організації мережі кореспондентів – збирачів фольклорно-етнографічного, музичного матеріалу. У 1950–1960-х роках за рахунок планових експедицій від співробітників також потрапляло чимало цікавого архівного матеріалу, яким поповнювали обладнане сховище. Узагальнюючих досліджень про архівні фонди не було, тому публікації про надходження до архіву теж мали пізнавальне значення. Прикладом може бути розвідка Галини Рубай, у якій ідеться про фольклористку-аматорку Антоніну Кудрицьку, що з 1922 року записує різні жанри народної творчості та надсилає до наукових установ. «Серед всього зібраного матеріалу – 580 пісень (родинно-побутових, обрядових, жартівливих, рекрутських, солдатських, історичних); 40 казок і байок, 20 оповідань і легенд, 40 анекдотів і гуморесок, 617 прислів'їв і приказок, 50 загадок, 20 замовлянь та багато іншого» (Рубай 1970).

У науковому архіві ІМФЕ зосереджено масив документів, що відображає різні напрями гуманітарної науки: етнології, фольклористики, музикознавства та образотворчого мистецтва. З 1980-х років збирацька робота мережі кореспондентів суттєво звузилася, але не припинила свого існування. Певний інтерес викликають матеріали етнографічних практик студентів та польових записів аспірантів провідних вишів України.

Важливим досвідом у висвітленні архівних документів є Путівники. Розкриттям діяльності вчених стало видання «Видатні вчені Національної Академії наук України. Особові архівні та рукописні фонди академіків і членів-кореспондентів у Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського (1918–1998) (Путівник» 1998). Досить цікавим видається Путівник по фондах відділу рукописів Інституту літератури (Путівник, 1999). Для історії науки важливими стали «Особові архівні фонди Інституту рукопису» (2002). Вивчаючи досвід наукових установ з підготовки Путівників, співробітники ІМФЕ також підготували Путівник по особових фондах (Путівник, 2005).

В Архівних наукових фондах рукописів та фонозаписів ІМФЕ зберігається 62 фонди, з яких 60 фондів – на паперовій основі і 2 фонди – це фонд негативів і фонд музичних записів – на різ-

них носіях (від воскових валиків до сучасних дисків). Останній належить до фонду 14 як структурна частина. Записи післявоєнного часу здійснювалися на магнітофонних плівках, пізніше – на касетах. Більшість із них оцифрована. У роки незалежності України АНФРФ ІМФЕ входять до об'єкту національного надбання. Здійснюються електронні описи архівних документів. Сховище унікальне тим, що, завдяки величезній праці попередників, до нього надійшли документи і твори відомих українських композиторів, зокрема М. Лисенка, П. Козицького, Я. Яциневича, мистецтвознавців – Ф. Ернста, М. Грінченка, художників-етнографів – Ю. Павловича, А. Ждахи, фольклористів та етнографів – Ф. Колесси, В. Гнатюка, В. Кравченка, С. Носа, Ф. Вовка, Єв. Спаської, П. Литвинової-Бартош, К. Квітки, Д. Яворницького, П. Мартиновича, Б. Грінченка. Золотим фондом Архіву ІМФЕ є матеріали Етнографічної комісії ВУАН, які обчислюються тисячами аркушів. Зберігаються рідкісні матеріали таких організацій, як Наукове товариство імені Шевченка, театр «Березіль», Перша капела бандуристів, Кабінет музичної етнографії, Волинський краєзнавчий музей та ін.

Нині діяльність АНФРФ ІМФЕ спрямована на максимальне оприлюднення цінних архівних документів. При виявленні пошкоджених, затухаючих текстів відбувається планове сканування з виготовлення страхових копій документів. Утім, найбільш дієвим способом збереження не оціненної культурної спадщини є видання наукових робіт, матеріалів, які мають надзвичайну історичну цінність. Український художник-етнограф Юрій Павлович (1872–1947) залишив нам у спадок, як результат своїх численних подорожей, понад десять тисяч етнографічних малюнків, на яких зафіксовано етнографічні типи людей (українців, фінів, білорусів, узбеків, осетинів та багатьох інших) у народному одязі. Фанатично захоплений етнографією, Ю. Павлович присвятив їй понад 50 років свого життя. Його малюнки використовував відомий дослідник Федір Вовк до монографії «Украинский народ в его прошлом и настоящем» (1916). Співробітники АНФРФ ІМФЕ підготували до видання лише частину етнографічної спадщини художника (Павлович 2009), яка з успіхом використовується в наукових дослідженнях та навчальних закладах при читанні лекцій і написанні наукових студентських робіт. Утім, більшість етнографічних малюнків Юрія Павловича залишаються неопублікованими. Ними цікавляться архітектори, бо художник замальовував будівлі цілих вулиць Києва, які не всі вціліли під час війни. Сьогодні мало кому відомо, що в 1935 році художник повністю зобразив інтер'єр квартири М. Заньковецької. Це єдине документальне джерело, за яким здійснено реставраційні роботи у відновленому меморіальному музеї славетної актриси. Малюнками художника-етнографа цікавляться вчені, які досліджують різноманітні промисли й ремесла, календарні звичаї та обряди, народне житло й одяг та інші царини традиційної народної культури. Особливо багато зображень присвячено театральному мистецтву, адже художник вечорами замальовував не тільки сюжети, що відбувалися на сцені, але й реакцію глядачів, їхнє вихідне вбрання тощо. Архівна спадщина унікальних малюнків буде корисною ще багатьом дослідникам історії української культури та культури інших народів. Багато подорожуючи, він залишив цілі альбоми одягу населення Центральної Азії, Фінляндії. За сприяння Посольства Фінляндської Республіки в Україні вийшов альбом з малюнками народної архітектури та одягу міщан і селян Фінляндії, зробленими ним у 1905–1910 роках (Павлович 2001).

Вивченням народного мистецтва займалася етнографиня Євгенія Спаська (1892–1980); особливо її полонили гончарство та народна вишивка України. Перебуваючи влітку 1926 року в експедиції в м. Глухові, Є. Спаська випадково натрапила на цінні архівні документи П. Литвинової-Бартош. Якось вона попросила в однієї мешканки напитися води. Нею виявилася донька Пелагеї Литвинової. Вона дуже зраділа зустрічі з Є. Спаською і передала їй архів матері. Дослідниця перевезла архів до Києва й написала першу наукову розвідку – «Пелагея Яківна Литвинова. (1833–1904)», що її було опубліковано в «Етнографічному віснику» (Спаська 1928). У 1931–1934 роках Євгенія Спаська працювала в Київському інституті промислової кооперації, де займалася науковим вивченням української вишивки. Там вона підготувала працю «Промислова вишивка Київщини», яка й сьогодні не втратила своєї наукової цінності. Проте видати книгу не судилося, бо в 1934 році Є. Спаську заарештували й вислали до Казахстану. Лише в незалежній Україні вдалося опублікувати архівну спадщину цієї талановитої дослідниці (Спаська 2015).

Непересічною постаттю в історії української етнології, музеєзнавства, літератури є Василь Григорович Кравченко (1862–1945). Просто дивовижно, як одна людина могла так багато зробити для розвитку української науки, популяризації знань, організації наукових товариств, гуртків. Він зібрав томи архівних матеріалів, оригінальних записів традиційної культури за авторськими розробленими програмами. Його праці можна віднайти в кількох наукових установах, утім,

основний іменний фонд Василя Кравченка зберігається в АНФРФ ІМФЕ під номером 15, хоча матеріали великого вченого зберігаються й у фонді № 16 («Волинський краєзнавчий музей») та у фонді № 14. Він записував з різних галузей народної традиційної культури (звичаї та обряди сімейного циклу, народна медицина та ін.), проте найбільше записано народних вірувань про стихії – воду, вогонь, замовляння тощо. Про вченого (як фундатора Товариства дослідників Волині та Волинського науково-дослідного музею, засновника фольклорно-етнологічної школи, дослідника нового побуту, робітників заводів, наставника наукових кадрів) підготовлено низку дисертацій і статей. Монографічне дослідження про його невсипущу, принципову, громадську й наукову діяльність підготувала Т. Лобода (Лобода 2008). На основі архівних матеріалів Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України вже багато років працює над підготовкою видання рукописної спадщини Василя Кравченка. Опубліковано два томи з його надзвичайно цінних матеріалів, які розширюють наші знання про культуру та побут не лише українців Волині, але й інших етнічних груп, які там мешкали, зокрема про євреїв, поляків, німців (Кравченко 2007, 2009). Але, видається, що архівна спадщина дослідника невичерпна. З біографії В. Кравченка відомо, що вчені високо цінували його працю, і в 1929 році Російське географічне товариство за довготривалу і плідну роботу в галузі записування народної творчості навіть нагородило Василя Кравченка срібною медаллю. Та в Україні в 1930-х роках посилювалася тоталітарна система й переслідувалася будь-яка творча діяльність. У 1930 році вченого звільнили з роботи, як «неблагонадійного». На допомогу прийшов професор Д. Яворницький. Він запросив В. Кравченка до Дніпропетровського краєвого історико-археологічного музею та надав йому посаду завідувача етнографічного відділу (тепер – Дніпропетровський національний історичний музей імені Д. І. Яворницького). Його трирічна праця там найменше висвітлена в життєписі дослідника. Тимчасове житло також було у приміщенні цього музею. Василь Кравченко добросовісно включився в науково-пошукову роботу. Оскільки період з економічного погляду був складний, то у відрядження з метою збору матеріалу для відділу сільськогосподарської техніки він їздив громадським транспортом. Спостерігав за людьми, які намагалися хоч щось продати зі своїх пожитків та купити хліба. Він залишив три Зошити нотаток, по суті Щоденників, з побуту селян Дніпропетровщини такого важкого періоду, як 1931–1933 роки. У 1933 році відрядження припинилися, однак В. Кравченко продовжував працювати. Певною загадкою були деякі архівні аркуші в третьому Зошиті. У середині тексту замасковані чернеткою були зшиті нитками аркуші, складені так, щоб їх не можна було прочитати. Вони чекали свого читача аж до 2020 року. Обережно знято нитки – і виявилось, що розгорнуті аркуші паперу були густо списані олівцем селянина із с. Кулебівка на Дніпропетровщині. Це була «Біографія селянина», написана в січні 1933 року, коли Голодомор уже вершив свої «чорні жнива». В. Кравченко запросив цього селянина до Музею, бо познайомився з ним ще в 1932 році, і записав від нього весь процес виготовлення кошиків. Поділився з ним своєю пайкою хліба і попросив написати свою біографію, що той і зробив. Але щоб не занепасти ні себе, ні селянина, учений дотримався конспірації і так замаскував матеріал, що дослідники не звертали на нього уваги. Біографія була вражаюча. Селянин описав своє життя, у якому було пережито голод 1921 року, втрату родичів, бідування під час 1918–1919 років, вдівство, намагання встати на ноги завдяки важкій праці, виховання п'ятерої дітей після втрати дружини. Хотів одружитися, та не було за що, думав трохи заробити та й восени одружитися, але не вийшло. Високі податки, облігації. Продав корову, та не стало, що їсти. Наведена інформація відображає всю історію українського селянства в роки зміцнення тоталітарного режиму (АНФРФ ІМФЕ, ф. 16, од. зб. 22, арк. 54–74). Цей нещодавно віднайдений документ, безумовно, стане важливим для створення сучасних наративних музеїв в Україні. Очевидним є і те, що це рідкісний документ для Музею Голодомору, бо за 1933 рік маємо лише поодинокі свідчення. Такі знахідки в АНФРФ ІМФЕ мають незаперечне практичне значення для розвитку нашого суспільства, утвердження демократії і збереження історичної пам'яті, аби подібні злочини більше ніколи не повторювалися.

Сьогодні простежується дещо інше ставлення до культурних надбань попередників. Учені намагаються оприлюднити архівні документи тих дослідників, спадщина яких замовчувалася в радянський період. До таких можна віднести наукову працю маловідомого етнографа Василя Пастущина (1889–1958), який упродовж 1946–1958 років викладав на кафедрі класичної філології у Львівському університеті. Його шанували як видатного мовознавця, який досконало володів, окрім української мови, ще й латинською, грецькою, польською, німецькою, російською, а також англійською, французькою та чеською. Під впливом відомих йому стаціонарних досліджень Н. Заглади, Ю. Павловича вчений зробив таке дослідження у віддаленому від доріг селі

Дрочево Берестейського району на Поліссі (тепер – с. Дрочево Малоритського р-ну Брестської обл., Білорусь). У 1938 році дослідник поїхав на кілька місяців до села й записував там весь побут українських селян, народну творчість, ментальність. Звертав увагу на найменші деталі традиційної культури: на поселення та розташування житлових і господарських будівель, на типи житла та внутрішнє планування, особливості наповнення інтер'єру хати, сіней, комори. Детально описав види вирощуваних культур, обряди після завершення жнив. Відзначив особливу роль збиральництва в лісах, якому надавалася більша увага селян, аніж садівництву. Етнограф зауважив, що дари лісу (гриби, малина, різні ягоди, горіхи) були вагомим додатком до забезпечення їхньої життєдіяльності. Власне, жодна ділянка народної культури поліщуків не була обділена увагою дослідника. Він зафіксував їжу та напої, сімейні відносини, дозвілля, фольклор тощо. Звернув увагу не те, що селяни не знають ані польської, ані білоруської мови і мають розмиту національність та називають себе «тутейшими». Монографічне дослідження одного села має велике значення, що належить до сучасних напрямів історичної науки. Цей рукопис пролежав в архіві (АНФРФ ІМФЕ, ф.14-2, од. зб. 22, арк. 1–102) з 1945-го до 2014 року, коли був виданий у започаткованій серії видань вказаного Інституту «З архівних матеріалів» (Пастущин 2014).

Ця серія архівних матеріалів стала ніби живим ланцюжком зв'язку із широкою громадськістю. Люди шукали втрачену пам'ять свого родоводу, створювали громадські організації для вивчення минулого своїх сіл та міст. Такою стала організація «Старий Дніпро» в м. Переяславі, члени якої прагнули відновити і зберегти пам'ять про затоплені села Переяславщини, коли будували Канівське водосховище. У результаті спільної праці науковців відділу АНФРФ ІМФЕ у 2016 році було віднайдено рукопис і видано історико-етнографічний нарис «Село Андруші на Переяславщині» (на основі архівної спадщини відомого письменника, фольклориста Дмитра Косарика) (Село Андруші 2016). Це ті самі славетні Андруші, про які у своєму листі до А. Козачковського 1854 року Тарас Шевченко писав: *«Мені тепер здається, що й раю кращого на тім світі не буде, як ті Андруші...»*. Самі переселенці із затопленого села та їхні діти й онуки плакали під час презентації виданого рукопису. Це сколихнуло їхні почуття настільки, що вони почали збирати спогади від переселених андрушівців і відобразили їхнє життя в рідному селі ще до затоплення: під час колективізації, Голодоморів 1921–1923 і 1932–1933 років та голоду 1946 року, під час окупації в роки Другої світової війни та примусового виселення з рідного села, яке опинилося під водою з могилами їхніх пращурів. Спільними зусиллями було видано надзвичайно щемливу книгу про затоплене село й започатковано серію «Затоплені села Переяславщини» (Затоплений рай 2018). Архіви перестають бути лише сховищем документів, вони оживають у діяльності музейників, громадських організацій, просто небайдужих людей до свого коріння та історичної пам'яті.

У цій площині цікавим є той факт, що частина людей, які стали підприємцями, бізнесменами, зацікавилася культурою сіл, звідки походять їхні батьки, місцем свого походження, своєї малої Батьківщини. Таких звернень до АНФРФ ІМФЕ останнім часом чимало. Підприємці шукають науковців, які б могли підготувати кілька культурологічних проєктів для оприлюднення історії культури села за матеріальної підтримки вихідця з того чи іншого населеного пункту. Запити підприємців щодо пошуку архівних матеріалів, пов'язаних з визначними постатями минулого, зокрема такими, як Пелагея Литвинова-Бартош із Сумщини, непоодинокі. Дослідниця кінця XIX – початку XX ст. П. Литвинова-Бартош багато працювала над статистично-економічним описом сіл Чернігівщини. Вона багато зробила у вивченні домашніх промислів селян, народної агротехніки, замальовувала народні орнаменти, досліджувала народну кулінарію, обряди та вірування. Молоді представники громади та вихідці із цих сіл, пенсіонери з Києва вирішили створити музей своєї землячки в с. Землянка Чернігівської області для піднесення соціально-культурного рівня свого колишнього села, бо воно нині в занепаді. Оскільки в селі особливо немає кому займатися культурою, то молоді дівчата з Києва почали збирати там давні рецепти приготування традиційних страв і за допомогою архівних документів відроджують національну кухню в селі, збирають експонати для створення краєзнавчого музею. Етнологи надають їм консультації, ознайомлюють з архівними документами конкретного села.

До АНФРФ ІМФЕ надійшов запит на фольклорно-етнографічні матеріали із с. Вереміївка на Черкащині від жителя з Казахстану, коріння якого в Україні, і є в нього бажання зберегти пісенну творчість далеко від рідного краю. Тут проглядаються важливі етнопсихологічні вподобання людей на чужині.

Особливо багато неопублікованих цінних документів 1920–1930-х років. За дорученням Етнографічної комісії місцеві вчителі, краєзнавці збирали етнографічний матеріал, описуючи

культуру та побут окремих сіл. Прикладом є підготовка до друку монографічного опису с. Дідковичі на Волинському Поліссі, здійсненого в 1927 році Никанором Дмитруком (АНФРФ ІМФЕ, ф. 1-4, од. зб. 219). Опис села складався з кількох розділів, у яких етнограф Н. Дмитрук намагався охарактеризувати господарську діяльність села. Він описував пасічництво, скотарство, рибальство, килимарство, вироби з дерева. Детально проаналізував надбання народної архітектури, способи пересування суходолом й водою. Чимало уваги приділено харчуванню селян, народній медицині та різним видам народного мистецтва, таким як вишивка, різьблення, мистецьке ткацтво тощо. Доктор історичних наук Сергій Стельникович (за сприяння уродженця с. Дідковичі підприємця Володимира Лук'яненка) опрацював архівний матеріал, написав передмову та коментарі, упорядкував матеріали архівів Києва і Житомира й видав важливу працю з історії та культури села (Дмитрук 2019).

За матеріалами Етнографічної комісії та фондів АНФРФ ІМФЕ 1920–1930-х років можна вивчати складний період в історії нашого народу, коли здійснювався більшовицький експеримент над селянством, у ході якого хліборобів позбавляли приватної власності не лише на майно, але й на життя.

Архівна спадщина Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, що входить до Національного надбання, становить унікальну скарбницю етнографічно-фольклорного та мистецтвознавчого матеріалу. Документи дають змогу зберегти й відтворити цінні культурні надбання українців і національних меншин. Матеріали, які містять фотографічні та нотні колекції, відкривають нові або призабуті історичні постаті, музичні й пісенні твори відомих композиторів. В АНФРФ ІМФЕ зберігається дуже цікава епістолярна спадщина таких мистців, як М. Лисенко, Б. Грінченко, Ф. Ернст, Д. Яворницький, міститься величезний фонд музикознавця М. Грінченка для дослідження історії української музичної культури та багатьох явищ мистецького життя.

Оскільки сьогодні в суспільстві відбуваються певною мірою суперечливі процеси щодо культурного розвитку, то збереження й використання унікальних документів набувають особливої ваги, тому що документи – доказова база культурних надбань народу. Адже, з одного боку, в умовах глобалізації та урбанізації губляться духовні традиції людства, що непокоїть багатьох учених у світі, а з іншого – у молодого покоління зростає зацікавленість автентичною культурою, своїм духовним корінням, родоводом. Для піднесення культурного рівня суспільства, збереження історичної пам'яті рукописна спадщина є надважливою в плані визначення ідентичності народу.

Список джерел та літератури

- БЕРЕЗОВСЬКИЙ, І., 1968, Українська радянська фольклористика (етапи розвитку і проблематика). Київ. 2009. Василь Кравченко. Зібрання творів та матеріали з архівної спадщини. Київ. Т. 2.
2020. Василь Кравченко. Зібрання творів та матеріали з архівної спадщини. Т. 3. / відп. ред. Г. Скрипник. Київ.
1998. Видатні вчені Національної академії наук України. Особові фонди та рукописні фонди академіків і членів-кореспондентів у Національній бібліотеці ім. В. І. Вернадського (1918–1998). Київ.
- ГУСЛИСТИЙ, К. Г., 1967, Українська радянська етнографія (підсумки й перспективи розвитку). Народна творчість та етнографія (далі – НТЕ), № 1, 7–10.
- Денник відділу Соцбудівництва Дніпропетровського істор. музею на р. 1933. Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, ф. 16. од. зб. 22, арк. 54–74.
- ДМИТРУК, Н., 2019, Монографічне вивчення (с. Дідковичі на Волинському Поліссі) / упорядник, автор передмови Сергій Стельникович. Житомир: Полісся.
2018. Затоплений рай. Андруші у спогадах та документах / автор-упорядник Микола Михняк. Київ: Український пріоритет.
- ЙОПИК, Г. А., 1982, Українсько-канадський архів-музей Алберти: пам'ятки Українських Піонерів Алберти. Едмонтон.
2007. Етнографічна спадщина Василя Кравченка. Київ. Т. 1.
- ЛОБОДА, Т. М., 2008, Василь Кравченко. Громадська, наукова та просвітницька діяльність. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.
- МАТЯШ, І. Б., 1996, «Первісне громадянство» – перший науковий етнографічний часопис в Україні 20-х років ХХ ст. (за матеріалами архівного фонду). Рукописна та книжкова спадщина України. Київ, Вип. 3, 213–220.

- Музиченко, С. М., 1986., Біля витоків української радянської етнографії. (Діяльність Етнографічної Комісії ВУАН). НТЕ. № 4, 21–37.
- МУЗИЧЕНКО, С., 1971, До 50-річчя заснування Етнографічної Комісії ВУАН. Український історичний журнал, № 6, 130–131.
2015. Народнознавчі та мистецтвознавчі праці Євгенії Спаської / голов. ред. Скрипник Г. А. Київ.
2002. Особові архівні фонди Інституту рукопису. Київ.
- ПАСТУЩИН, В. Ю., 2014, Село Дрочево Берестейського району на Поліссі (монографія) / голов. ред. Г. Скрипник ; вступна стаття В. Борисенко. Київ.
1999. Путівник по фондах відділу рукописів Інституту літератури. Київ.
2005. Путівник по особових фондах Архівних наукових фондів рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського / відп. ред. Г. А. Скрипник, заг. ред. Г. В. Довженко. Київ.
- РУБАЙ, Г., 1970, Шість десятиліть з блокнотом фольклориста. НТЕ, № 6, 98–99.
2016. Село Андруші. Історико-етнографічний нарис / [упоряд. В. Борисенко та ін.; за заг. ред. Г. Скрипник]. Київ: ІМФЕ.
- СПАСЬКА, Є., 1928, Пелагея Яківна Литвинова. (1833–1904). Етнографічний вісник. Київ. Кн. 7, 168–199.
- СТЕЛЬМАХ, Г. Ю., 1958, Розвиток української етнографії за роки радянської влади. НТЕ. № 2.
2009. Художньо-етнографічна спадщина Ю. Павловича / відп. ред. Скрипник Г. А. Київ.
- ПАВЛОВИЧ, Ю., 2001, Фінляндія 1905–1910. Київ.
- 1926–1930. Бюлетень Етнографічної комісії ВУАН. Київ. № 1–16.

References

- BEREZOVSKIY, I., 1968, *Ukrainska radianska folklorystyka (etapy rozvytku i problematyka)* [Ukrainian Soviet folkloristics (stages of development and problems)]. Kyiv, . 343 p. [In Ukrainian].
- Biuletен Etnohrafichnoi Komisii VUAN [Bulletin of Ethnographic Commission of the All-Ukrainian Academy of Sciences]. Kyiv: 1926–1930. No. 1–16. [In Ukrainian].
- Dennyyk viddilu Sotsbudivnytstva Dnipropetrovskoho istor. muzeiu na r. 1933 [Dairy of the Socialist Building of Dnipropetrovsk Historical Museum for 1933]. Archival Scientific Funds of Manuscripts and Audio-Recordings of M. Rylskyi Institute for Art Studies, Folkloristics and Ethnology, f. 16. Unit 22. Fols. 54–74. [In Ukrainian].
- DMYTRUK, N., 2019, *Monohrafichne vyvchennia (s. Didkovychi na Volynskomu Polissi)* [Monographic study (the village of Didkovychi in Volhynian Polissia). Compiled and prefaced by S. Stelnykovych. Zhytomyr: Polissia. 56 pp. [In Ukrainian].
- Etnohrafichna spadshchyna Vasylia Kravchenka [Vasyl Kravchenko ethnographic heritage]. Kyiv, 2007. Vol. 1; Vasyl Kravchenko. Zibrannia tvoriv ta materialy z arkhivnoi spadshchyny [Vasyl Kravchenko. Collected works and the materials from archival heritage]. Kyiv, 2009. Vol. 2. / H. Skrypnyk (ed.-in-chief). Kyiv, 2020. 650 p.: ill. [In Ukrainian].
- HUSLYSTYI, K. H., 1967, *Ukrainska radianska etnografia (pidsumky i perspektyvy rozvytku)* [Ukrainian Soviet Ethnography (Summaries and Prospects of Development)]. *Narodna tvorchist ta etnografiya (dali – NTE)* [Folk Art and Ethnography (thereafter – FAE)]. No. 1. Pp. 7–10. [In Ukrainian].
- Khudozhnio-etnohrafichna spadshchyna Yu. Pavlovycha, 2009, [Artistic and ethnographic heritage of Yu. Pavlovych]. H. Skrypnyk (ed.-in-chief). Kyiv, 429 p. [In Ukrainian].
- LOBODA, T. M., 2008, *Vasyl Kravchenko. Hromadska, naukova ta prosvitnytska diialnist* [Vasyl Kravchenko. Social, scientific and educational work]. Kyiv: IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. 238 p. [In Ukrainian].
- MATIASH, I. B., 1996, «Pervisne hromadianstvo» – pershyi naukovyi etnohrafichnyi chasopys v Ukraini 20-kh rokiv XX st. (za materialamy arkhivnoho fondu) [«Primary Citizenship» – the first scientific ethnographic periodical in Ukraine of the 1920s (after the materials of archival fund)]. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy* [Manuscript and Book Heritage of Ukraine]. Kyiv. Iss. 3. Pp. 213–220. [In Ukrainian].
- MUZYCHENKO, S., 1971, *Do 50-richchia zasnuvannia Etnohrafichnoi Komisii VUAN* [On the occasion of the 50th anniversary of establishment of the Ethnographic Commission of All-Ukrainian Academy of Sciences]. *Ukrainski istorychni zhurnal* [Ukrainian Historical Journal]. No. 6. Pp. 130–131. [In Ukrainian].
- MUZYCHENKO, S. M., 1986, *Bilia vytokiv ukrainskoi radianskoi etnografii* (Diyalnist Etnohrafichnoi Komisii

- VUAN) [At the origins of Ukrainian Soviet ethnography (Activity of Ethnographic Commission of the All-Ukrainian Academy of Sciences)]. NTE [FAE]. No. 4. Pp. 21–37. [In Ukrainian].
- Narodoznavchi ta mystetstvoznavchi pratsi Yevhenii Spaskoi, 2015, [Yevheniya Spaska works in Ethnology and Art Studies]. H. Skrypnyk (ed.-in-chief). Kyiv. 600 p. [In Ukrainian].
- Osobovi arkhivni fondy Instytutu rukopysu [Personal archival funds of the Institute of Manuscript]. Kyiv, 2002. 766 p. [In Ukrainian].
- PASTUSHCHYN, V. Yu., 2014, Selo Drochevo Beresteiskoho raionu na Polissi (monohrafiya) [The village of Drochevo of Brest district in Polissia (a monograph)]. H. Skrypnyk (ed.-in-chief); prefaced by V. Borysenko. Kyiv. 128 p. [In Ukrainian].
- PAVLOVYCH, Yu., 2001, Finliandia 1905–1910 [Finland 1905–1910]. Kyiv. 64 pp.: ill. [In Ukrainian].
- Putivnyk po fondakh viddilu rukopysiv Instytutu literatury, 1999, [Guidebook over the funds of the Department of Manuscripts of the Institute of Literature]. Kyiv. [In Ukrainian].
- Putivnyk po osobovykh fondakh Arkhivnykh naukovykh fondiv rukopysiv ta fonozapysiv Instytutu mystetstvoznavstva, folklorystyky ta etnologii im. M. Rylskoho, 2005, [Guidebook over the personal funds of Archival Scientific Funds of Manuscripts and Audio-Recordings of M. Rylskyi Institute for Art Studies, Folkloristics and Ethnology]. H. Skrypnyk (ed.-in-chief), H. Dovzhenok (ed.). Kyiv. 408 p. [In Ukrainian].
- RUBAI, H., 1970, Shist desiatytil z bloknatom folklorysta [Six decades with the notebook of folklorist]. NTE [FAE]. No. 6. Pp. 98–99. [In Ukrainian].
- Selo Andrushy. Istoryko-etnohrafichni narys, 2016, [The village of Andrushy. Historical and ethnographic essay] / V. Borysenko and others (comps.); H. Skrypnyk (ed.-in-chief). Kyiv: IMFE. 256 p.+ 48 ill. [In Ukrainian].
- SPASKA, Ye., 1928, Pelaheya Yakivna Lytvynova. (1833–1904). [Pelaheya Yakivna Lytvynova. (1833–1904)]. Etnohrafichniy Visnyk [Ethnographic Bulletin]. Kyiv. Book 7. Pp. 168–199. [In Ukrainian].
- STELMAKH, H. Yu., 1958, Rozvytok ukrainskoi etnohrafii za roky radianskoi vladly [Development of Ukrainian ethnography during the years of the Soviet rule]. NTE [FAE]. No. 2 [In Ukrainian].
- Vydatni vcheni Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. Osobovi fondy ta rukopysni fondy akademikiv i chleniv-korespondentiv u Natsionalnii bibliotetsi im. V. I. Vernadskoho (1918–1998), 1998, [Prominent scientists of the National Academy of Sciences of Ukraine. Personal funds and manuscript funds of the academicians and corresponding members at V. Vernadskyi National Library (1918–1998)]. Kyiv. 307 p. [In Ukrainian].
- YOPYK, A., 1982, Hryhorii. Ukrainsko-kanadskyi arkhiv-muzei Alberty: Pamiatky Ukrainskykh Pioneeriv Alberty [Ukrainian-Canadian archives-museum of Alberta: Monuments of Ukrainian Pioneers of Alberta]. Edmonton. , 140 p. [In Ukrainian].
- Zatoplenyi rai. Andrushy u spohadakh ta dokumentakh, 2018, [Flooded paradise. Andrushy in the reminiscences and documents]. M. Mykhniak (author-compiler). Kyiv: Ukrainskyi priorytet. 399 p. [In Ukrainian].

Архівні фольклорно-етнографічні документи – важливе джерело для вивчення етнічної історії українців

У статті висвітлюються документи унікальних фольклорно-етнографічних та мистецтвознавчих матеріалів, які включені до переліку національного надбання України й зберігаються у фондах Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. Базуючись на принципах історизму та об'єктивності, застосовано загальнонаукові підходи аналізу та синтезу (у ході роботи з джерелами та літературою), метод реконструкції тощо. Уперше висвітлено широку видавничу діяльність учених у використанні архівних матеріалів для виконання державних планових наукових завдань та розвитку краєзнавчих досліджень і туризму. У світі глобалізації посилилися процеси зацікавлення регіональними культурами, пошуками власної ідентичності, що зумовлює підвищений інтерес до вивчення духовності, збереження історичної пам'яті. Уперше проаналізовано процеси, викликані пошуками власного коріння населення, яке зазнало вимушеного переселення із затоплених сіл у 1960-х роках у зв'язку з постановою Ради Міністрів УРСР № 929 «Про заходи по переселенню населення і перенесення на нові місця будівель і споруд у зв'язку з будівництвом Канівської гідроелектростанції». Це було лише одне із шести водосховищ, яке поглинуло понад 20 сіл. Розглянуто питання поліпшення умов для зберігання та оприлюднення матеріалів, що мають надзвичайне значення в системі національної культури. Для вивчення культури повсякдення неоціненним і значущим є цілеспрямовано зібраний

матеріал науковцями та кореспондентами Етнографічної комісії Всеукраїнської академії наук за спеціальними програмами в 1920–1930-х роках. Акцентовано увагу на використанні науковцями України та інших країн рукописної спадщини (АНФРФ ІМФЕ) як основного джерела в численних наукових працях. Наголошено на необхідності покращення видавничої справи архівних матеріалів з метою збереження та популяризації духовних цінностей для інтеграції українського громадянського суспільства та збереження історичної пам'яті.

Ключові слова: рукописи, фонозаписи, ідентичність, культура, краєзнавство, історична пам'ять.

Valentyna Borysenko – Doctor of History, Professor, Head of the Archival Scientific Funds of Manuscripts and Audio-Recordings of the National Academy of Sciences of Ukraine M. Rylskyi Institute for Art Studies, Folkloristics and Ethnology (Kyiv, Ukraine).

Валентина Борисенко – доктор історичних наук, професор, завідувачка Архівних наукових фондів рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1342-2363>

Received: 09.09.2021

Advance Access Published: October, 2021